

MÜSTAKÎM-ZÂDE'NİN SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TERCÜME-İ KÂNÛNU'L-EDEB ADLI ESERİ¹

Dictionary And Translation Kânûnu'l-Edeb By Müstakîm-Zâde

Mehmet ÖZTÜRK

Araştırma Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

Res. Assist, Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Department of Turkish Islamic Literature

mozturk@bingol.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1306-126X

Abdullah Muaz GÜVEN

Araştırma Görevlisi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam
Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı,

Res. Assist., Karamanoğlu Mehmet Bey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History and Arts, Department of Turkish-Islamic Literature

abdullahmuazguven@kmu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7941-8615

Ahmet YILMAZ

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı,

Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of
Islamic History and Arts, Department of Turkish Islamic Literature

ahmetyilmaz@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2753-1528

DOI 10.34085/buifd.811347

Öz

Anadolu'da Arapça-Farsça sözlük yazımı XII. yüzyılda görülmeye başlanmış, XIV. yüzyılda Arapça-Türkçe iki dilli ilk sözlük yazılmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda manzum ve mensur önemli sözlükler tercüme veya telif edilmiştir. Ancak XVIII. yüzyıla kadar yazılan manzum sözlükler iki veya üç dilli iken mensur sözlükler iki dilli olarak düzenlenmiştir. Bu dönemde Anadolu'da madde başı Arapça olan ilk üç dilli mensûr sözlük, İshâk Hocası Ahmed Efendi'nin Zemâhşerî'nin konularına göre tertib edilmiş *Mukeddîmetü'l-edeb* adlı eserine yaptığı *Aksa'l-ereb* adlı tercümesidir. Anadolu'da Arapça-Farsça-Türkçe olarak tertib edilen ikinci sözlük ise *Terceme-i Kânûnu'l-edeb*'dir. 18. yüzyıl eserlerinden olan bu eserin yurt içinde 5, yurt dışında 2 olmak üzere toplam yedi yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmada Anadolu'da yapılan sözlük faaliyetleri kısaca anlatıldıktan sonra Müstakîm-zâde'nin biyografisi ve sözlükçülüğü incelenmiştir. Akabinde *Terceme-i Kânûnu'l-edeb*'in tercüme nedenleri açıklanmış, içeriği ve nüshaları tanıtılmıştır. Bu sözlüğün en önemli özelliği, son harfe göre tertib edilen üç dilli ilk sözlük

¹ Bu makale, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalında, Prof. Dr. Ahmet Yılmaz danışmanlığında devam etmekte olan Mehmet Öztürk'ün "Türk İslam Edebiyatı'nda Sözlük Yapım Çalışmaları ve Müstakîm-zâde'nin *Kânûnu'l-edeb Tercümesi*" konulu doktora tezi ile Abdullah Muaz Güven'in "Müstakîm-zâde Süleymân Sa'ddedîn Efendi'nin *Kânûnu'l-edeb Tercümesi (Kitâbü's-Sîn'den sonuna kadar)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

olmasıdır. Müstakîm-zâde'nin yapmış olduğu tercüme ile ansiklopedik bir mahiyet kazanan *Ķânûnu'l-edeb*, gerek 60 bin kelimeyle gerekse tertib düzeni ve içerdiği geniş malumatla kültür tarihimiz için son derece önemli bir eserdir. Müstakîm-zâde'nin lügat ilminde icazetnâme sahibi bir dil âlimi olması da esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Çalışmamız, bu önemli eseri ilim dünyasına tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türk İslam Edebiyatı, Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb, Hubeys, Müstakîm-zâde, Sözlük.

Abstract

Arabic-Persian dictionary writing started to appear in Anatolia in the twelfth century and a bilingual dictionary in the form of Arabic-Turkish was written in the fourteenth century. In the fifteenth and sixteenth centuries important verse and prose dictionaries were translated or compiled. However, verse dictionaries written until the eighteenth century were bilingual or trilingual, while prose dictionaries were written bilingual. In this period, the first trilingual prose dictionary in Anatolia in which the headword is written in Arabic is Ahmed Efendi's *Aksa'l-Ereb* work. This work is a translation of the *Mukeddîmetü'l-edep* work of Zamahşari which arranged according to the subjects. The second dictionary arranged as Arabic-Persian-Turkish in Anatolia is *Terceme-i Kanun'l-edeb*. It has been determined that this work, which is one of the works of the eighteenth century, has seven manuscript copies, five in the country and two in abroad. In this study, after a brief description of the dictionary activities in Anatolia, Müstakîmzade's biography and lexicography were examined. Subsequently, the translation reasons of *Tarcuma-ı Kanunu'l-Adab* were explained and the content and existing copies were introduced. The most important feature of this dictionary is that it is the first three-language dictionary arranged according to the last letter. *Kanunu'l-Adab*, which gained an encyclopedic character with the translation of Müstakîmzade, is an extremely important work for our cultural history, with its volume of sixty thousand words, its order of organization and extensive knowledge it contains. The fact that Müstakîmzade is a language scholar who has a license in lexicology also adds a special importance to the work. Our study aims to introduce this important work to the world of science.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, *Tarcuma-ı Kanunu'l-Adab*, Hubeys, Mustakîmzade, Dictionary.

Giriş

Ķânûnu'l-edeb'in müellifi olan Hubeys et-Tiflîsî, edebiyat, tababet ve astronomi gibi muhtelif alanlarda kitap telif etmiş velûd bir bilgin olmasına rağmen hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır.² Hicri altıncı asır âlimlerinden olan Hubeys et-Tiflîsî'nin ismi bazı kaynaklarda Hasan, Hüseyin³, lakabı ise Şerefeddin⁴, Cemâleddin ve Kemâleddin⁵ olarak kaydedilmiştir.⁶ *Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb'de*⁷ Ebu'l-Fadl et-Tiflîsî Hubeys olarak kaydedilen müellifin tam adı Ebu'l-Fazl Hubeys b. İbrahim b. Muhammed el-Mutatabbîb et-Tiflîsî şeklindedir.⁸

² Cevat İzgi, "Hubeys et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/268; Adem Uzun, "İslam ve Bilim Tarihinde Sözlükçülük: Hubeys Tiflîsî'nin *Ķânûnu'l-Edeb* Adlı Arapça-Farsça Sözlüğü" *ERDEM*, 77, (Aralık 2019), 162.

³ Tiflîsî, *Kâmilü't-ta'bir*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, A-9577), 1a; Müstakîm-zâde Süleymân Sa' deddîn, *Mecelletü'n-nişâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628), 159b.

⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-'Arabî), 2/1396.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 467.

⁶ Ebu'l-Fazl Hubeys b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflîsî, *Ķânûn-ı edeb*, thk. Gulâmırza Tâhir, (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, 1350), 1/ heft, Muhammed Takî Bahar, *Sebk-şinâsi*, (Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebîr, 1370), 2/393; Ali Naki Münzevî, *Ferhângâ-yi Fârsî be-'Arabî*, (Tahran: Çaphâne-i Dânişgâh, 1959), 65; Mevlüt Poyraz, "Hubeys et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", *Akademik-Ul*, 2/1 (2018), 70-71.

⁷ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb*, (Reşîd Efendi 1950), 1b.

⁸ Bk. Ebu'l-Fazl Hubeys b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflîsî, *Beyânu's-simâ'ât*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 003574), 1b; *Kâmilü't-ta'bir*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 002008), 1b; *Takvîmu'l-edviye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 003600), 1b; *et-Telhîs fi'l-lâli'l-Kurân*, (İstanbul: Süleymaniye

Kaynaklarda Hubeys'in Azerbaycan Tiflîs'inden olduğu söylenmektedir.⁹ Ancak Müstakîm-zâde Süleymân Sadeddin *Mecelletü'n-nisâb* adlı eserinde iki Tiflis olduğundan bahseder; birinin fetha ile Teflîs okunduğunu ve Azerbaycan'da olduğunu, diğersinin ise iki kesre ile Tiflîs okunduğunu ve Türkistan'da olduğunu söylemekte, Hubeys'in ise Türkistan'da bulunan Tiflîs'ten olduğunu yazmaktadır.¹⁰

Hubeys'in doğum tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.¹¹ Ancak bazı araştırmacılar Tiflîs'in eserlerinden yola çıkarak onun XII. yüzyılda doğduğunu söylemektedirler.¹²

Anadolu'ya ne zaman ve neden geldiği tam olarak bilinmeyen Tiflîs'in; Gürcü kralları ile Azerbaycan atabeyleri arasındaki çatışmaların çoğalmasından sonucunda Tiflîs'ten Bağdat'a oradan Anadolu'ya geldiği rivayet edilmektedir.¹³ Anadolu'da Konya, Sivas, Amasya ve Kayseri gibi şehirlerde bulunan Tiflîs'in, Kayseri'de II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun adına inşa ettirilen şifahanede tabiplik yaptığı söylenmektedir.¹⁴ *Vucûhu'l-Kurân* isimli eserinin ferağ kaydında Tiflîs'in eseri 558/1163 yılında Konya'da telif ettiğini belirtmesi de onun Konya'da yaşadığının bir delilidir.¹⁵

Hubeys'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda farklı tarihler zikredilmekle beraber¹⁶ Tiflîs'in XIII. yüzyılda vefat ettiği söylenebilir.

Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan'ın (551-588/1156-1192) himayesinde çalışan Hubeys'in muhtelif alanlarda telif ettiği eserleri bulunmaktadır. Müstakîm-zâde'nin tercümesini yaptığı *Kânûnu'l-edeb*'i, yazma nüshalarda verilen bilgilere göre 545/1150 veya 548/1153 yılında telif eden Hubeys'in bu eseri II. Kılıçarslan'a ithaf ettiği söylenmektedir.¹⁷

Çok sayıda kaynaktan yararlanılarak yazılan *Kânûnu'l-edeb* Arapça – Farsça iki dilli bir sözlüktür. Tiflîsî, kendisinden önce yazılmış sözlükleri incelemiş; telif ettiği sözlükte kafiye sistemini tercih etmiştir. Eserinde benimsediği tertib şekli daha önce yazılan sondan müretteb

Kütüphanesi, Laleli, 000069), 1b; *Kânûnu'l-edeb*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 001416), 1b; Zebîhu'llâh Safa, *Târîh-i Edebiyât der Ârân*, (İsfahan: Firdevs Yayınları, 1398), 2/658.

⁹ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vuşûl ilâ Tabakâti'l-fuḥûl*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1887), 367a; Münzevî, *Ferhângâ-yi Fârsî be-'Arabî*, 66.

¹⁰ Müstakîm-zâde, *Mecelletü'n-nisâb fi'l-künâ ve'l-elḳâb*, 159b.

¹¹ Elnur Nesimov, Tiflîs'in *Beyânü's-sinâ'ât* adlı eserini tahkik edip neşreden Georgi Mihaleviç'in vermiş olduğu bilgiye istinaden Tiflîs'in doğum tarihi olarak 1113-1116 yılları arasında vermektedir. Bk. Elnur Nesimov, *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 168; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Hubeys b. İbrahim et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları" *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne* (Mehmet Altay Köymen Armağanı), ed. Mehmet Ali Hacıgökmen (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 5, 2011), 240.

¹² İzgi, "Hubeys et-Tiflîsî", 268; Muhammed Emîn Riyâhî, "Tiflîsî Pîşâheng-i Fârisî Nivîsî Der Diyâr-ı Rûm", *Mecelle-i Âyende*, 7/8, 623.

¹³ Tiflîsî, *Kâmilü't-Ta'bir*, thk. Muhtar Kümeilî, (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 1394), 24-25.

¹⁴ Nesimov, *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, 168; Hacıgökmen, "Hubeys b. İbrahim et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları" *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne*, 241.

¹⁵ Münzevî, *Ferhângâ-yi Fârsî be-'Arabî*, 78.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1379; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âşârü'l-muşannifin* (İstanbul: Matba'a-i Behiyye, 1951), 1, 267; Riyâhî, "Tiflîsî Pîşâheng-i Fârisî Nivîsî Der Diyâr-ı Rûm", 623; Carl Brockelmann, *GAL., Suppl.*, (Leiden: 1937), 1/893.; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, (Beyrut: Müeessetü'r-Risâle, 1993), 1/567.

¹⁷ Gulâmırza Tâhir, *Kânûn-ı edeb*, 1/ heft; Hüseyin Ali Mahfûz, "Âsâru Hubeys et-Tiflîsî", *Mecelletü Mecme'u'l-lugati'l-'Arabiyeti bi-Dimaşk* (1975), 392.

sözlüklere *-Kâmûs, Şıhah* gibi- benzer olmakla beraber kelimeleri harflerin adetlerine göre kategorize etmesi, sonu te (ة) ile biten kelimeleri, künye ve bazı faideleri ayrı olarak sıralaması cihetiyle onlardan ayrışarak yeni bir tarz ortaya koymuştur. Daha önce yazılan sözlüklerden farklı olan diğer bir özelliği de Kitâbu'l-Elif, Kitâbu'l-Vâv ve Kitâbu'l-Hemze'nin ayrı birer kitap olarak tertib edilmesidir.

Sözlükte harfler “bâb” veya “kitâb” olarak kabul edilmiş; elif-i maksure ve memdûde ayrı ayrı yazılarak toplamda otuz kitap şeklinde hazırlanmıştır. Birinci kitâb Elif-i Mağşûre ikinci kitâb Elif-i Memdûde üçüncü kitâb Hemze olup diğer kitâblar hurûf-ı hece sırasına göre yazılmıştır. Her kitap dokuz nev'e ayrılmış; nev'ler ise kendi içinde şünâî (ikili), şülâşî (üçlü), rubâî (dörtlü), humâsî (beşli), sūdâsî (altılı) ve çok az da olsa sübâî (yedili) şeklinde fasıllara göre sıralanmıştır. Ayrıca her faslın sonunda sonu te (ة) ile biten müennes kelimeler verilmekte; nev'lerin sonunda ise künyeler ve bazı faideler bulunmaktadır. Ancak her nev'de şünâî, şülâşî, rubâî, humâsî, sūdâsî, sübâî veya sonu te ile biten kelimeler ve künyeler bulunmayabilir.

Kelimelerin dizilişi ise sondan önceki harfin sahih veya illetli oluşuna ve harekesine göre yapılmaktadır.

Nev'-i evvel Meftuh	Nev'-i şânî Mağmûm	Nev'-i şâliş Meksûr	Nev'-i râbî Elif	Nev'-i hâmis Vâv	Nev'-i sâdis Ye	Nev'-i sâbi' Meftuh	Nev'-i şâmin Mağmûm	Nev'-i fâsî' Meksûr
أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.	أ.ب.

Bu makalede Müstakîm-zâde'nin hayatı genel hatlarıyla işlenecek, ardından sözlükçülüğü hakkında bilgiler verilecek ve *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb* adlı eseri tanıtılacaktır.

1. Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Müstakîm-zâde'nin adı Süleyman, künyesi Ebu'l-mevâhib, lakabı Sa'deddîn'dir. Babası müderris Mehmed Emîn Efendi, Annesi ise Fatih Sultan Mehmed Han zamanında kazaskerlik yapmış olan Mecdüddin Efendi'nin torunlarından Ümmügülsüm Hanım'dır.¹⁸ Dedelerine nispetle Müstakîm-zâde olarak tanınmıştır.¹⁹

İlmi geleneğe sahip bir ailede yetişen Müstakîm-zâde, 1131/ 1719 yılında İstanbul'da Atik Ali Paşa mahallesinde Hırka-i Şerif'e yakın Tahta Minare Mescidi karşındaki bir evde doğmuştur.²⁰ Doğum tarihi hakkında farklı tarihler verilmekle beraber²¹, Müstakîm-zâde, *Şerh-i Divan-ı Hz.*

¹⁸ Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl (İstanbul: Türk Tarih Encümeni Neşriyatı, 1928), 4.

¹⁹ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2011), 89; Muallim Nâci, *Esâmî*, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308), 292; Ahmet Yılmaz, *Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâbi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 1991, 3.

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1275), 4/ 261.

²¹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 3182'de kayıtlı *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb* nüshasının başında yer alan notta doğum tarihi olarak 1130 verilmekte; N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde doğum ve vefat tarihini 1718-1787 olarak kaydetmektedir. Bk. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Yedigün Yayınları, 1948), 2/790.

Ali ve Mecelletü'n-nisâb fi'l-künâ ve'l-alkâb adlı eserlerinde doğum tarihinin 1131 olduğunu söylemektedir.²²

İlk eğitimini babasından alan Müstakîm-zâde, Elif-bâ öğrendikten sonra sarf ilmini tekmîl, nahiv ilmini ise kısmen tahsil etmiştir. Daha sonra diğer ilimleri öğrenmek için Fatih Camii imamı Seyyid Yusuf, Reîsu'l-kurrâ Abdullah Hilmi Efendi, Babadağlı Müderris Süleyman Efendi, Çörekçi-zâde Hâce Muhammed Efendi ve Fahreddin Yemliha Hasan Efendi gibi hocaların rihle-i tedrisinden geçmiştir.²³

İbnü'l-Emîn'in *Tuhfe-i Hattâtîn*'nin mukaddimesinde verdiği bilgiye göre Müstakîm-zâde, önce Îsâ-zâde Mehmed Sâlih-i Sahrî'ye intisab ederek Halvetiye tarikatına girmiş, daha sonra Şeyhü'l-islâm Hamid Efendi Medresesi'nde tanıdığı ve sohbetini dinlediği Şeyh Mehmed Emîn-i Tokâdî'den etkilenerek Nakşibendi Müceddiyye tarikatına girmiştir.²⁴ Ancak Uğur İncebilir tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Müstakîm-zâde'nin Halvetiye tarikatındaki hilafeti Îsâ-zâde Sahrî'den değil bilakis Mehmed Emîn-i Tokâdî'den aldığı yönündedir.²⁵ Müstakîm-zâde'nin *Nusret-i Mübtedi* isimli eserinde verdiği tarikat silsilesi de bunu desteklemektedir.²⁶ Ayrıca Tabîb-zâde Mehmed Şükri Efendi *Silsilenâme* isimli eserinde Müstakîm-zâde'nin Halvetî silsilesini *Nusret-i Mübtedi*'deki silsilesine paralel vermekle beraber Ebu'l-Muhtar İbrâhim Tâhir el-Kâdirî el-Eşrefî'yi Müstakîm-zâde'nin halifesi olarak kaydetmektedir.²⁷

Müstakîm-zâde, devrin önde gelen hattatlarından Fındık-zâde İbrahim b. Mustafa b. Mehmed, Kâtib-zâde Mehmed Refî' Efendi ve Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'den uzun süre hat ilmini de meşek ederek zamanın önemli hattatlarından biri olmuştur.²⁸

Devrinin önemli âlimlerinden biri olan Müstakîm-zâde, ataları gibi müderris olmayı istemesine rağmen girdiği müderrislik imtihanında sakalının seyrekliği bahane edilerek elenmiştir.²⁹ Hayatının sonlarına doğru Şeyhü'l-islâm Sâlih-zâde Emîn Efendi tarafından kendisine müderrislik teklif edildiyse de bunu kabul etmemiş, ancak Şeyhü'l-islâm, Bolu'nun Çiğâ kazasını kendisine arpalık olarak vermiştir.³⁰

70 yıllık ömrüne çok sayıda eser sığdıran Müstakîm-zâde yakalandığı nikris hastalığı sebebiyle sürekli tekrarladığı "توكلت على الحي القيوم" zikrinin harflerine karşılık gelen 1202/1788 yılında vefat etmiştir. Fatih camiinde kılınan cenaze namazından sonra Zeyrek'te Pîrî Mehmed

²² Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin, *Şerh-i Dîvân-ı Hazreti 'Ali*, (Bulâk: Dâru't-tibâati'l-kâine 1839), 543.; Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'l-künâ ve'l-alkâb*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628), 119a; Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 4/ 261.

²³ İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 8.

²⁴ İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 8-9.

²⁵ Uğur İncebilir, Müstakîm-zâde'nin Tuhfetü'l-Merâm İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili, (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 14-26.

²⁶ Müstakîm-zâde, *Nusret-i Mübtedi*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1589/4.), 68b.

²⁷ Muhiddin Usta, *Tabîb-zâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 17a, 29b, 30a.

²⁸ İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 8.

²⁹ İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 12-13.

³⁰ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 261.

Paşa'nın hayratı olan Soğuk Kuyu Kabristanı'nda üstadı Mehmed Emîn-i Tokâdî'nin ayakucuna defnedilmiştir.³¹

Maddi imkânsızlıklar yüzünden evlenemeyen Müstakîm-zâde, gayet naif, zayıf, uzun boylu, seyrek sakallı, seyrek dişli ve yeşil gözlü bir âlimdir. Kendisinin yeşil gözlü ve seyrek dişli olduğunu *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'de "المُح" ve "الأشغى" maddelerinde vermiş olduğu bilgilerden öğrenmekteyiz.³²

Çok yönlü bir âlim olan Müstakîm-zâde, başta biyografi olmak üzere Tefsir, Hadis, Tasavvuf, Kelam, Felsefe, Mantık, Dil, Edebiyat, Mûsikî vs. İslâmî ve sosyal ilimlere dair eserler yazmıştır.³³ Mürettep bir divanı bulunmamakla beraber bazı eserlerinde söylemiş olduğu manzumeler, özellikle önemli olaylar ve şahıslar hakkında düşürdüğü manzum tarihlerden Müstakîm-zâde'nin iyi bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca önemli bazı şairlerin beyit, kaside ve rubailerine yapmış olduğu manzum tercüme ve şerhler bulunmaktadır. Süheylî'nin *Kasîde-i 'Ayniyyesi'*ne nazmen yapmış olduğu tercümesi, 23 beyitlik *Kasîde-i Emriyye*'si ve Şeyhi Mehmed Emîn-i Tokâdî için söylemiş olduğu *Terkîb-i Bend*'i bulunmaktadır.³⁴ Hz. Ali'nin divanını manzum olarak tercüme, mensur olarak şerh etmiştir. Ancak manzûm tercümelerini Salâhî'nin yaptığı tercümeden bazen bütünüyle bazen de düzeltip ıslah ederek almıştır.³⁵

2. Müstakîm-zâde'nin Sözlükçülüğü

Bütün hayatını ilme adayan Müstakîm-zâde, hadis rivayet etme, Kâzi Beydâvî Tefsiri'ni okutma ve tasavvufî icazetnâmeyle sahiptir. Aldığı bu icazetnameleri eserlerinde muhtelif bağlamlarda zikreden Müstakîm-zâde, diğer icazetleri gibi lügat ilminin icazetini de Şeyh Mehmed Emîn-i Tokâdî'den almış önemli bir dil âlimidir. Cevherî'nin *Şihâh*'ı ve Fîruzâbâdî'nin *Ķâmûsu'l-muĶît* eserini okutma izni alan Müstakîm-zâde her iki tarikten icazet silsilesini *Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb*'in müsvedde nüshasında zikretmektedir. Lügat ilminde icazetnâme aldığına dair ifadeler sözlüğün "er-ruvât" (الرواة) maddesinde "fâide" başlığında şu şekilde geçmektedir: "Bi'l-münâsebe ma'lûm ola ki; me'Ķaz-ı sa'âdet-i isnâdım zâhiren ve bâtınen menba'-ı feyżim üstâdım Ķuddise sirruhu'l-'azîzden rivâyet-i Şihâh ve Ķâmûs-ı muĶît'e me'zûn ve bâ-sened-i maĶtûm telĶîn-numûn olub..."³⁶

Müstakîm-zâde, lügat icazetnâmesinde kendisi ile Cevherî Ebu'n-Nasr İsmâil b. Ķammâd arasında on üç kişi, Mecdüddin Ebu't-Tâhir MuĶammed Ya'Ķûb el-Fîruzâbâdî ile sekiz kişi olduğunu söylemektedir. Müsvedde nüshada bu iki silsilede bulunan isimleri sayan Müstakîm-zâde, daha sonra metni gözden geçirirken bu isimlerin yazıldığı kısmın üzerini çizerek silmiş, sadece rakam vermekle yetinmiştir. Bu kısımdaki isimleri, yazma halindeki müsvedde nüshada yazıldığı şekliyle silsilenin önemine binâen burada diyagram halinde vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

³¹ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 261; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, (İstanbul: Matbaa- Âmire, 1303), 1/168. İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 14.

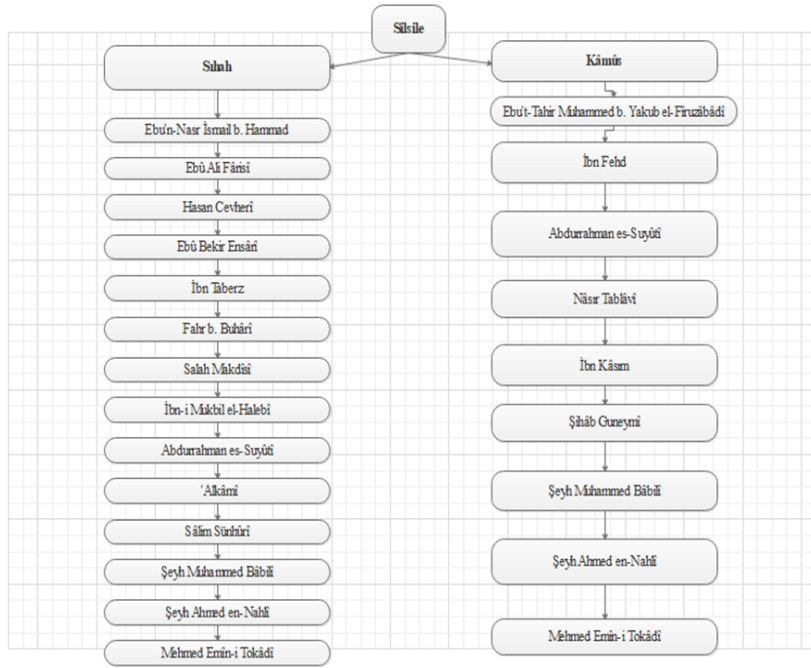
³² Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 950), 64b, 368a.

³³ İbnü'l-Emîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 28-85; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 93-99.

³⁴ Yılmaz, *Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâbı*, 59; *Terkîb-i Bend* için bk. Ahmet Yılmaz ve vd., "Müstakîm-zâde'nin *Terkîb-i Bend*" *Marife*, 19/2, (2019).

³⁵ Müstakîm-zâde, *Şerh-i Divan-ı Ali*, 4; Yılmaz, *Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâbı*, 60; Ali Öztürk, Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî'nin Hz. Ali Dîvânı Tercümesi, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 15-20.

³⁶ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Ķânûnu'l-edeb* (Reşid Efendi 950), 49b.

Lügat ilminde yetkin olan Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'*de kelimelerin Türkçe tercümelerinde sık sık kendi görüşlerini “fağîr derim ki” ifadesiyle söylemektedir. Ayrıca hem Anadolu’da yazılmış muteber sözlük yazarlarına yaptığı eleştiriler hem de Cevheri ve Fîruzâbâdî gibi ekol sahibi dilcilere yönelik tenkitleri onun bu sahadaki maharetini ve Arap diline vukûfiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu tarz eleştirilerine örnek olarak şu ifadeleri verilebilir: “*Cevherî'nin ed-dillîlâ (الدليلي) lafzını delil ma'nasına tefsir eylesesini egerçi şâhib-i Kâmûs sehve haml eyledi lâkin yerinde değildir; zira maşdar bi-ma'na'l-fâ'il olmak mülâhazasıyla müsâmağaya mebnidir sehven olan şey için kaç'an vech olmaz, mütercimler daği ol söze tâbi' olmak acîbdir.*”³⁷

*Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'*in Kitâb-ı Elif-i Mağşûre kısmında el-feğâ الفضى maddesinin tercümesinde Müstakîm-zâde, kelimenin anlamını açıkladıktan sonra *Şurâh* müellfinin; “mevz” için “mevîz” demesini hata olarak değerlendirmektedir.³⁸

Müstakîm-zâde'nin tercümelerde çok sayıda sözlükten istifade ettiği gözlenmektedir. el-Hulâ الحلا maddesinde hem Ahterî'den hem de Cevherî'den nakilde bulunarak, Tiflîsî'nin Farsça tercümesinde Ahterî'ye muvafakat ettiğini Cevherî'le ihtilafa düştüğünü belirtmektedir.³⁹

Arapça kelimeleri Türkçeye tercüme ederken o kelimelerin diğer sözlüklerdeki manasına baktığı anlaşılmaktadır. Örneğin, el-cefelâ الجفلا kelimesine Ahterî'nin özel misafirler anlamını verirken diğer sözlüklerin genel misafirler anlamını verdiğini belirtmektedir.⁴⁰

³⁷ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 105b; Mütercimlerden kastı; *Sıhîh* mütercimi Vâñ Mehmed Efendi ve *Kâmûs* mütercimi Merkez-zâde Ahmed Efendi'dir.

³⁸ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 28a.

³⁹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 32b.

⁴⁰ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 67a.

Bazı maddelerin Farsça tercümeleri ile muteber sözlüklerde verilen anlam uyuşmuyorsa, Müstakîm-zâde tercümede bunu belirtmektedir. el-mudâ الممدى kelimesini Tiffîsî ufak bıçaklar manasına tercüme ederken, Müstakîm-zâde Sihâh'a atıfta bulunarak büyük bıçak manasında tercüme etmiş, burada yapılan hatanın da Tiffîsî'den kaynaklandığını söylemiştir.⁴¹

Tercüme yapılarak muteber Arap sözlüklerinden istifade eden Müstakîm-zâde, Anadolu'da yazılan sözlükleri de inceleyerek istifade etmiştir. Tercümede bazen bu sözlükleri kaynak göstermekte bazen de yapılan hataları zikretmektedir. Sözelimi Vâni Mehmed Efendi'nin ez-zeleheh الزلح kelimesini ez-zetalleh الزطح olarak kaydetmesinin hata olduğunu ifade etmiştir.⁴²

Sözlüklerde bir kelimenin anlamı üzerine ihtilaf varsa Müstakîm-zâde bunu belirttiikten sonra kendisinin tahkik ettiği mananın doğru olduğunu belirtmektedir. el-'addâ العضاء kelimesinin kolu ince kadın manasına geldiğini ve inceliğin bilekten omuza kadar olduğunu, ancak bazı lügatçilerinin dirsekten omuza kadar şeklinde anlam verdiklerini belirttikten sonra doğru formun kendi yazdığı şekilde olduğunu ifade eder.⁴³

3. Tercüme-i Kânûnu'l-Edeb

Ebu'l-Fazl Hubeş b. İbrahim b. Muhammed et-Tiffîsî'nin telif ettiği *Kânûnu'l-edeb*, ihtiva ettiği 60.000 kelime, Arap edebiyatında meşhur kadın ve erkek şair isimleri, üçlü (sülâsî) fiillerin kıyâsi masterları ve çoğul kelimelerin vezinlerinden dolayı dinî ilimler tahsili yapanlar için önemli bir kaynaktır. Osmanlı medreselerinde kullanılan önemli sözlüklerden biri olan eser, Kâtip Çelebî'nin ifadesiyle alanında yazılmış nefis ve eşsiz bir sözlüktür⁴⁴. Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'in mukaddimesinde, Tiffîsî'nin ilimde Ebu'd-Duğayş⁴⁵ ayarında biri olduğunu belirttiikten sonra sözlüğünün içerdiği kurallar ve kelimeler itibarıyla benzeri az olan eserlerden olduğu; böyle bir eserin kıymetinin kalem ehlinin malumu olduğunu belirtmektedir.⁴⁶

Döneminin en iyi mütercimlerinden olan Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'i Mîr Muhammed Nûrî'nin⁴⁷ isteği ve desteğiyle yazmıştır.⁴⁸ *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'in Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu'nda bulunan yazma nüshasının 4. cildinde geçen "...kuvveteynden biri fakîrden biri dahi hağreti Mîr'den egerçi olmuş idi..."⁴⁹ ifadesi de eserin Mîr Muhammed'in isteğiyle tercüme edildiğinin göstergesidir.

⁴¹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 28a.

⁴² Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 346b.

⁴³ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 147b.

⁴⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1210.

⁴⁵ Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ebu'd-Duğayş el-Kanânî, Basralı lügat râvilerinin öncülerinden kabul edilmektedir.; bk. Abdulaziz Yasin Abdullah, "Merviyâtü Ebi'd-Duğayş el-Lügâviyyetü fî Kitâbi'l-'Ayn" *Mecelletü Ebhâs Külliyyetü't-Terbiyyet'l-Esâsiyye*, 1/4, (2004), 89.

⁴⁶ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 1b.

⁴⁷ Mehmet Nuri Bey, III. Ahmet'in kızı Ayşe Sultan'ın kızı Rukiyye hanımın eşidir. İbnü'l-Emîn, mukaddime geçen Mîr Mehmed Nuri ile eserin sonunda geçen Mîr'in aynı kişi olduğundan şüphe olmadığını, vefat tarihinin 1197 / 1783 yılı olabileceğini söylemektedir. Bk. Müstakîm-zâde, *Tuhfe-i Haqqâîn* nşr. İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl İnal, 70. (4 nolu dipnot); Eyüp Sultan Tarihi'nde Nûrî Bey'in vefat tarihi 1192 olarak verilmekte; mezarının ise Karaca Ahmed Mezarlığı'nda şair Nedim'in sol tarafındaki hazirede olduğu söylenmektedir. Bk. Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 1/346.

⁴⁸ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb* (Reşid Efendi 950), 1b.

⁴⁹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 953), 1094a.

3.1. Tercümenin Adı ve Yazıldığı Tarih

Müstakîm-zâde, düşürdüğü tarihleri genellikle muktezâ-yı hâle mutâbık olarak söylemektedir. Bu eserin ismine düşürdüğü “elşine-i selâse” (1183/1769) hem sözlüğü yazmaya başladığı tarihin hem de sözlüğün üç dilli olduğunun göstergesidir. Müstakîm-zâde bunu şöyle açıklamaktadır: “Her lafzının der-pey olan ma'nâ-yı Fârisiyyü'l-edâsına Türkîlerini daği irdâf ile elşine-i selâse olmak cihetinden bu lafızla tesmiyye ve târîh olmak ğarâib-i vâkı'âtından ibtidâ-yı tesvîde şurû'umuzun zamân-ı hayr u bereket resânında.....”⁵⁰

Müstakîm-zâde, devrin padişahu olan I. Abdülhamîd'i (1774-1789) mesnevî nazım şekliyle yazmış olduğu manzume ile methetmiş; tercüme ettiği sözlüğü I. Abdülhamîd'e ithaf etmiştir. Ancak İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY00001 yerel numarası ile kayıtlı yazma nüshada eserin III. Mustafa'ya (1757-1774) ithaf edildiği yazılmaktadır.⁵¹ Bu nüsha Müstakîm-zâde'nin diğer bazı eserlerini de istinsah etmiş olan Halil b. Hüseyin tarafından 1208/1794 yılında yazılmış; lakin aynı müstensih tarafından istinsah edilen 1203/1789 tarihli diğer nüshada eserin I. Abdülhamîd'e ithaf edildiği görülmektedir.⁵² Hakikaten eser dikkatle incelendiğinde Müstakîm-zâde'nin bu eseri I. Abdülhamîd'e ithaf ettiği görülmektedir. Nitekim mukaddimede sultanı övdüğü uzunca bir girişten sonra I. Abdülhamîd'in ismini “ *es-sultân ve'l-hâkân ibnü'l-hâkân es-sultân 'Abdulhamîd Hân ibnu's- sultân ebi'l-futûh ve'l-meğâzî es-sultân Ahmed Hân*” şeklinde sarahaten yazmış; yine I. Abdülhamîd'i övdüğü mesnevîde;

*'ubbide hummide hadîsinden
İsm-i pâkî numûnedir andan*⁵³

beytinden de anlaşılacağı üzere eseri I. Abdülhamîd döneminde tamamlanmıştır.

Müstakîm-zâde'nin bizzat kendi hattıyla yazılmış Reşid Efendi nüshasının son cildindeki “*temme't-tertib ve tahrîru't-tevûib fi seb'i sinîn bi-hamdi'l-lâhi'l-kavî ve 'avnihi ve lutfihi'l-'acîb fi nüfû's-şehr cemâdiye'l-ülâ li-senetin târîhuhâ mahzenü'l-esrâr 1190*” ifadelerinden anlaşılacağı üzere sözlüğün tertibi yedi yıl sürmüştür.⁵⁴ Daha sonra yazdıklarını kontrol eden Müstakîm-zâde, bu kısmı da iki yılda tamamlamıştır. Böylece eser dokuz yılda tamamlanmıştır. Müstakîm-zâde, bunu şu ifadelerle açıklamaktadır: “*Sümme sevedtü ma'nâhâ ve etmemtü mebnâhâ sene 1192 fe-kâne semânîne sene....*” Ayrıca tercümenin bitişine düşürdüğü tarih olan “**tevfiķu't-tevfik**” ebced hesabıyla 1192 yılına tekâbül etmektedir.⁵⁵

3.2. Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'de Takip Edilen Metod

Müstakîm-zâde'nin, islâmî ilimler ile ilgili muhtelif alanlarda çok sayıda telif ve tercüme eserleri bulunmaktadır. Tercüme ettiği eserlerde asıl metne bağlı kalmakla beraber eklediği kısımlarla eserlere adeta telif hüviyeti kazandırmaktadır. *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'* te de

⁵⁰ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 2a.

⁵¹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (İstanbul: Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY00001), 2a.

⁵² Müstakîm-zâde'nin sözlüğü tercümeyle başladığı tarih III. Mustafa'nın sultan olduğu 1183/1769 yılına denk gelmesi müstensih böyle düşünmeye sevk etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nüshada verilen ifade yapılan bir çalışmada aynen kaydedilerek, Müstakîm-zâde'nin sözlüğün yazılmaya başladığı zamana ebced hesabıyla düşürdüğü “*elşine-i selâse*” tarihi bitiş tarihi olarak anlaşılabilir olup eserin III. Mustafa döneminde tamamlandığı yazılmıştır. Hâlbuki “*elşine-i selâse*” sözlüğün tercümesine başladığı tarihtir. Bk. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016), 240.

⁵³ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 2b.

⁵⁴ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 953), 1093b.

⁵⁵ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 953), 1094a.

Müstakîm-zâde, metne bağlı kalarak tercümelerde bulunmuş; ancak ana metinden bağımsız verdiği bilgiler ile eseri ansiklopedik bir hale getirmiştir.

Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'te Tiflîsî'nin kelimelerin diziminde benimsediği tertibe riayet ederek herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Ancak Müstakîm-zâde, sözlüğün mukaddimesinde; Tiflîsî'nin zabtının tertib ile kendisinin ise tasrih ile olduğunu söylemektedir “ve muşannifin zabtı tertib ile ve bizim işâretimiz taşrih ile dir.” Tiflîsî, *Kânûnu'l-edeb*'de “Kitâb-ı Elif”, “Nev'-i Evvel” gibi ana başlıkları açıklamamakta; kelimelerin hangi kitap veya nev'de olduğunu belirtmek için başlıkları zikrederek ilgili kelimeleri sıralamakta, Müstakîm-zâde ise önce başlıkları açıklamakta, daha sonra kelimelerin tertibine geçmektedir.

كتاب الهمزة: Kânûnu'l-edeb nâm kitâb-ı kem-yâbın bu maḥalde elf-i maḥşûre ve memdûdesi tamâm, ba'de'l-itmâm mehmûzu'l-âḥîr olan elfâz lügâtı beyanına şurû' müyesser olmuşdur ki...

الثلاثيات: Pes bu elfâz-ı mehmûzede elif ile hemze meyânında olan fark i'tibârî olmağla ba'dı mehmûzât memdûdâtında daḥı sebḳ olmuşdur⁵⁶...

Akabinde Arapça madde başı kelime ve Farsça tercümesi yazılmakta, ardından gayet sade ve anlaşılır bir şekilde Türkçe tercümesi yapılmaktadır. Ancak kelime çoğul veya cins bir isim ise bu kelimenin tekilini zikretmekte, şayet tekili daha önce geçmişse veya daha sonra gelecekse kelimenin hangi nev'de hangi harfte olduğunu yazmaktadır. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: “.....Cem' ise veya cins ise müfredi veya vâhidi sâbık veya lâḥik îmâ ve ḳanğî ḥarfde ve ḳaçıncı nev'dedir işâret olunmuştur.”⁵⁷

Madde başı olan Arapça kelimelerin harekelerini çoğunlukla açıklamakta, bazen harekeyi bizzat vermekte veya önceki kelime ile aynı ise harekelememekte, kelimenin harekesi değiştiğinde ise bunu belirtmekte; bazı kelimelerin harekelerini ise meşhur vezinleri vererek kaydetmektedir.

الجِبَا: Semârûğ / Kesr-i cîmle ni'am (نعم) veznindedir⁵⁸...

Bu maddede hem kelimenin harekesi açıklanmış hem de ni'am (نعم) vezninde olduğu yazılarak te'yid edilmiştir.

الجِبَا: Hâşş-ı Pâdişâh / mühmele ile 'adem (عَدَم) veznindedir⁵⁹...

Burada ise hareke açıklanmamış olup bilinen bir kelime olan 'adem (عدم) vezninde olduğu yazılmıştır.

Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'te kelimelerin dizilişindeki sıra son harften önceki harfe göre olduğundan o harf değiştikçe bunu göstermek için kelimenin önüne değişen harfi - ا ب ت ث - yazmakta; bu harften önceki harflerin sayısını, ilk harfin noktalı (mu'ceme) veya noktasız (muhmele) olduğunu belirtmektedir.

الخطأ: Günâh / mu'ceme ile dir...

الرطأ: Kem ḥiredî / mühmele ile dir⁶⁰...

⁵⁶ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 210a.

⁵⁷ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 3a.

⁵⁸ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 210a.

⁵⁹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 210a.

⁶⁰ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 210b.

Birinci örnekte ilk harf noktalı (mu'ceme), ikinci örnekte ise noktasızdır (mühmele).

Şayet sonraki kelimelerin hareke ve harflerinde herhangi bir farklılık yoksa; kenara not düşerek kelimelerin önceki kelime gibi olduğunu söylemekle veya işaret etmekle iktifa etmektedir.

المُبَوَّأ: Âncâ ki fûrûd âyend / müvâhhide ile dir, resm-i sâbık gibidir⁶¹...

Müstakîm-zâde bu kelimeyi önceki kelimenin resmi üzeredir diye kaydederek harekelememiştir.

Yukarıda verilen bilgiler mukaddimede şöyle geçmektedir: “Bu fakîrin hîdmetim budur ki; âhîrlerinin mâ-ķabli olan harf tebeddül eyledikçe kenarına hurûf-ı müstakîlle ث ت ب أ gibi fi'l-aşıl işâret olunub anın daħi mâ-ķabli bir harf veya iki harf her ne kadar ise mühmele mi mu'ceme mi anı müsaftarda kayd ve harekelerini daħi taşrîh idüp meşelâ mühmele ise kayd eyledikten sonra ana redif olan ikinci kelimenin harf-ı mukayyedi hizâsında olan harf daħi eğer mühmele ise anı kayd eylemeyüb selefine tab'iyet işâreti olmak üzere iktifâ olundu, eğer anın redîfi olan kelimedede mu'ceme olursa işâret olunur, mâdâmki muhâlîf olmaya redîfiyyet ana nişân-ı kâfidir denildi, kezâlik hareke daħi birinde olan fetħa anın beraberinde kaç kelimeye dek meftûh bulunursa kayd olunmaz tab'iyet 'alâmeti kâfidir, eğer âhîr hareke ile taharrük iderse anda işâret olunur.”

Müstakîm-zâde, kelimeleri açıklarken gerekli gördüğü yerlerde kelime ile alakalı çok geniş malumat vermektedir. Bu durumu mukaddimede, her ne kadar sözlük vazifesi değilse de yazdığını ifade ederek buna örnek olarak yüzük-mühür manasına gelen hâtem (خاتم) kelimesini vermektedir “Ba'zen lüzumlu fevâid her çend lügat vazîfesi değil ise de yazılmıştır, meselâ; hâtem ki mühür ma'nasındır, ibtida mühür kim takındı ve şâhib-i mühre kim i'tâ eyledi diyü tahrîr olunduğı gibi”⁶²

Müstakîm-zâde'nin müellif nüshası müsvedde olduğundan tesvîd esnasında daha önce yazdığı bazı kısımları ya gereksiz gördüğünden veya hatalı bulduğundan çıkarmış; ayrıca gerekli gördüğü faydalı bazı bilgileri de eklemiştir. Eklediği ifadeleri “minhu” منه veya “kenâr ola” کنار اوله ifadesi ile kaydetmektedir. Ayrıca metne sonradan eklediği bazı bilgileri ve bazen de sildiği ifadeleri daha sonra tekrar “saħ” صح ibaresiyle kaydetmiştir.⁶³

Farsça garib veya müşkil kelimeleri metinde veya derkenarda açıklamakta ve okunuşunu vermektedir.

الخشرج: Kûze-i kûçek-i âbħarî / mu'cemelerledir, küçük bardak ki sebilde şu içerler⁶⁴...

Burada geçen “âbħarî” آبخوری kelimesi Müstakîm-zâde tarafından kenarda açıklanmıştır.

آبخوری: Fetħ-i mu'ceme ile dir, vâv resmîdir telaffûz olunmaz, sebil ve çeşmeye vaz' olunan bardaktır, kepçe değildir.”minhu”

Hubeyş et-Tiflîsî, özellikle yer, dağ, kuyu, kabile, hayvan, bitki vs. kelimelerin Farsça tercümesini verirken “nâm-ı caygâhî”, “nâm-ı kûhî” veya “nebâtî” gibi ifadeleri sıklıkla kullanmakta; Müstakîm-zâde ise bu şekilde yapılan tercümeleri bazen kelimesi kelimesine çevirmekte, bazen ise detaylı açıklamaktadır.

الجبفرى: Nebâtî / Bir nev' otdur.⁶⁵

⁶¹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 213a.

⁶² Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 3a.

⁶³ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 72b, 76a, 74b.

⁶⁴ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 317b.

الشكاعى: Nebâtî / Damm-ı mu'ceme ile bir otdur, Sıbeveyhi, vâhidi ve cem'i birdir dedi ve gayrılar şükâ'â müfredidir derler, Çerha dedikleri nebâtdır ki bâd-âverd ve çakır dikenî daî derler, bir zirâ' sâkı olur, yebûset geldikde rüzgâr kaldırır, etfâl ânâ şeytân 'arabası derler. Fakîr derim ki: Enginar-ı ma'rûfun tohumu olan şükûfesinden daî hâşıl olur.⁶⁶

Müstakîm-zâde, Türkçeleşmiş bilinen bazı kelimeleri genellikle ma'rûf diyerek açıklamadan geçmektedir.

البادية : Bâdiye / Ma'rûf⁶⁷. **الطخا** : 'Ayb / Ma'rûf.⁶⁸

Tiflîsî, mukaddime haricinde kelimelerde herhangi bir istişhad getirmemiş; Müstakîm-zâde ise ayet, hadis, Arap, Fars ve Türk şairlerin şiirleri ve atasözlerinden çokça istişhadda bulunmuştur.

الإبريق: Nehre / Müvâhhide ile Cibrîl ve iklîl veznindedir, yayık ki içinde südi tahrîk ederek yağ peydâ olur, memhâda daî derler ki şâ'ir demiş:

Lekad temeḥḥada fî kalbî meveddetühü

Kemâ temeḥḥada fi'l-ibrîceti'l-lebenü⁶⁹

Hubeyş'ten veya muteber herhangi bir sözlükten kaynaklanan hatalı bir bilgi var ise; Müstakîm-zâde bunun doğrusunu yazmakta, ayrıca verdiği bilgilerin doğruluğunu da yine bazı muteber sözlüklerden veya eserlerden teyid etmektedir.

Tiflîsî'nin Farsça tercümelerinde Arapça ifadeler kullanmasına değinerek Arapça kelimenin Farsça karşılığını söylemektedir.⁷⁰

النجد: 'Araḥ / Der ma'nasına isimdir, onların ikisi 'Arabîdir, bir vezn ve ma'nadadır, Fârisîde hûy ma'rûfdur.⁷¹

Kânûnu'l-edeb'in tertibi gereği anlamı ve lafzı aynı fakat harekeleri farklı kelimeler veya lafzı farklı manası aynı olan kelimeler ayrı nev'lerde tekraren yazılmakta; Müstakîm-zâde bu gibi durumlarda kelimenin tercümesini "misliḥü" "sâbıkı gibidir" veya daha önce nerede geçtiyse orayı işaret ederek kelimeyi tercüme etmemektedir.⁷²

العمرد : Mişlühü / Vezn ve teşdîd ve ma'nada sâlifî gibi, lâkin şânîsî bedelinde mîmledir.⁷³

الأنساب : Nesebhâ / Fethle ve nûnladır, müfredî nesebin mefhûmu sâbıkdır.⁷⁴

Kelimeler çoğul formatında ve tekil formatında geçtiyse çoğunlukla bu tarz kelimeleri açıklamamakta; fûlan kelimenin çoğuludur veya fûlan kelimenin müfredidir demektedir.⁷⁵

الأجناب : Merdumân-ı cunub / Cîmledir, cunub-ı sâbıkın cem'-i kılletidir.⁷⁶

⁶⁵ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 60a.

⁶⁶ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 85b.

⁶⁷ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 77b.

⁶⁸ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 20a.

⁶⁹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 336b.

⁷⁰ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 381a, 401b, 398a.

⁷¹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 382a.

⁷² Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 386a, 259b.

⁷³ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 387a.

⁷⁴ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 208b.

⁷⁵ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 361a, 395b.

⁷⁶ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 261a.

الكراميد : Devendegân / Müfredi kermed mezkûrdur.⁷⁷

Çok az olmakla beraber bazı kelimeler hakkında sayı vererek daha önce geçtiği yeri işaret etmekle iktifa etmektedir.

الأراد : Bünhâ-yı üstühân-ı binâ-gûş / Müfred rübâ'iyâtta lafz-ı râbî'dir.⁷⁸

Kelimelerin farklı kullanımları daha önce herhangi bir nev'de geçiyse Müstakîm-zâde genellikle bu kelimeleri ikinci kere açıklamaz, daha önce geçen yeri işaret etmekle iktifa eder, fakat bunu yaparken asla aynı ifadeleri kullanmaz, aksine Arapça, Farsça ve Türkçenin zengin dil varlığından istifade ederek aynı manaya gelen farklı lafızlar kullanmaktadır. Örnekleri çok olmakla beraber 296^a sayfasında birçok kelime bu şekilde açıklanmıştır.⁷⁹

Müstakîm-zâde, kelimelerin tercümesini yaptıktan sonra kendi görüşünü "fağîr derim ki" ifadesiyle açıklamaktadır.⁸⁰

الهنء : 'Aâdâ dâden / İhsân eylemek ve kerem kılmaktır, bu kelimenin mehmûzâtta nazîri yokdur deyü Mütercimü's-Sıhâh taşrîh ider, sebab-i zâhiri yokdur, Mütercim fağîr derim ki: Meger dört bâbdan daği gelmesi vech ola.⁸¹

Muteber sözlüklere atıfta bulunarak bazı kelimelerin Türkçe tercümesini yapmamaktadır. el-fukû' الفقوء kelimesinin Türkçe tercümesinde; "damm-ı fâ ile Kâmûs'ta feth ile Mühezzeb'te taşrîh olunmuştur" diyerek bu lafzı tercüme etmemiştir.⁸²

3.3. Nüsha Tavsifleri

Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'in yurt içinde beş, yurt dışında ise iki yazma nüshası olmak üzere toplam yedi nüshasını tespit ettik. Yurt içinde bulunan nüshalar:

a. Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Nüshası

Müellif nüshası olan Reşid Efendi nüshası müsveddedir. Müstakîm-zâde'nin tebyiz edilmiş nüshasının olup olmadığı hakkında herhangi bir ifadeye rastlayamadık. Ancak Reşid Efendi nüshasının dördüncü cildinin son varığında Müstakîm-zâde, imkânlar dâhilinde eseri temize çekeceğini ifade etmektedir. Bu nüshanın satır sayısı müsvedde olmasından dolayı değişken olup net bir rakam verilememektedir. Bununla beraber tahkik esnasında tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin birinci cildinde ortalama varakların satır sayısı 25, ikinci cildinde ise 45'tir. Ancak bazı varaklarda satır sayısı 55'e çıkmaktadır. Nüsha dört ciltten müteşekkildir.

1. Cilt

Arşiv No: 950	Müstensih: Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn		
Telif Tarihi: 1192	Yazı Türü: Ta'lik	Yaprak Sayısı: 271	Satır Sayısı: 25

2. cilt;

Arşiv No: 951	Yazı Türü: Ta'lik
Yaprak Sayısı: 262	Satır Sayısı: 40-55

3. cilt;

⁷⁷ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 395b.

⁷⁸ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 400b.

⁷⁹ Müstakîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 951), 296a.

⁸⁰ Müstakîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 222b.

⁸¹ Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 222b.

⁸² Müstakîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950), 217a.

Arşiv No: 952	Yazı Türü: Ta'lik
Yaprak Sayısı: 301	Satır Sayısı: 30-40

4. cilt;

Arşiv No: 953	Yazı Türü: Ta'lik
Yaprak Sayısı: 278	Satır Sayısı: 30-40 ⁸³

b. Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü

Bu nüsha iki cilt halinde istinsah edilmiştir. Fakat elimizde Kitâbu'l-'Ayn'a kadar olan birinci cildi bulunmaktadır. İkinci cilt ile alakalı yaptığımız araştırmalar neticesinde herhangi bir veriye ulaşamadık. Eser kütüphane kataloğuna "el-Sima'i Selase" şeklinde yanlış kaydedilmiştir.

Arşiv No: 1755	İstinsah Tarihi: yok	Müstensih: İshak b. Mehmed
Yazı Türü: Talik	Yaprak Sayısı: 656	Satır Sayısı; 31 ⁸⁴

c. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası

İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, bu nüshanın mübeyyaza/temize çekilmiş nüsha olduğunu söylemektedir.⁸⁵ Nüsha iki cilt olarak istinsah edilmiştir.

1. cilt

Arşiv No: 3253	Müstensih: Müftü-zâde Mehmed b. Mehmed eş-şehîr bi-Tâhir		
İstinsah Tarihi: 1218	Yazı Türü: Talik	Yaprak Sayısı: 708	Satır Sayısı; 31

2. cilt

Arşiv No: 3182	Yazı Türü: Talik
Yaprak Sayısı: 656	Satır Sayısı; 31 ⁸⁶

d. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshaları

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'in iki nüshası bulunmaktadır. İki nüshanın da müstensihisi Halil b. Hüseyin adlı hattattır.

Arşiv No: NECTY05771	İstinsah Tarihi: 1203	Müstensih: Halil b. Hüseyin	
Boyut: 331x224, 242x126 mm	Yazı Türü: Ta'lik	Yaprak Sayısı: 630	Satır Sayısı; 41

Birinci sayfa boş olup 2^b sayfasında ise eserin önsözü vardır. Eser 3^b sayfasından başlamakta; ayrıca bazı yapraklarda derkenar vardır. Mıklebi ve ön kapağı kopmuştur.

Nüsha Özellikleri: Söz başları ve duraklar kırmızıdır. Bazı kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilidir. Serlevha: Mihrabiyeli ve müzehhebdir. Siyah, kırmızı ve yaldızlı cedvellidir. Kağıt cinsi aharlı olan eser, su yolu filigranlıdır.

⁸³ Müstâkîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Reşid Efendi 950, 951, 952, 953)

⁸⁴ Müstâkîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Murad Molla 1755)

⁸⁵ Müstâkîm-zâde; *Tuhfe-i Haqqâtin*, 71.

⁸⁶ Müstâkîm-zâde; *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*, (Esad Efendi 3253, 3282)

Cilt özellikleri: Kırmızı meşin kaplı olan eser ıstampa yaldızlı zencerekli ve şemselidir.

e. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 2

Arşiv No: NECTY00001	İstinsah Tarihi: 1208	Müstensih: Halil b. Hüseyin	
Boyut: 330x215, 240x125 mm	Yazı Türü: Ta'lik	Yaprak Sayısı: 569	Satır Sayısı; 41

Eserin başında ilave sayfalardan 2^b'da eserin tertibi hakkında fevaid vardır. 1^a'da 2 adet temellük kaydı, 2 adet şahıs mührü ve 1 adet silinmiş kurum mührü vardır.

Nüsha Özellikleri: Söz başları kırmızı, serlevha ise mihrabiyeli ve tezhiblidir. Yaldızlı, kırmızı ve siyah cetvelli olan nüshanda kullanılan kağıt aharlıdır. Eserin cildi vişneçürüğü meşin ile kaplıdır.⁸⁷

Yurt dışında bulunan nüshalar:

a. Yahuda Abraham Shalom Nüshası

Yahûdi koleksiyoner Abraham Shalom'un (1877-1951) yazma eser koleksiyonunda bulunan *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb* nüshası Kitâbu'l-'ayn'dan başlamaktadır. Eser hakkında verilen "النصف الثاني منه" ifadesinden de anlaşıldığı üzere nüsha *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*'in ikinci cildir. Eser "*elsine-i selâse*" ismiyle kaydedilmiştir.⁸⁸

Arşiv No: yok	İstinsah Tarihi: 1222	Müstensih: Müftü-zâde Mehmed el-'arîf bi-Yegen	
Boyut: 183x311 mm	Yazı Türü: Talik	Yaprak Sayısı: 563	Satır Sayısı; 27

b. Princeton Üniversitesi Nüshası

İki cilt halinde istinsah edilmiş nüshanın birinci cildir. Yahûdi koleksiyoner Abraham Shalom'un koleksiyonunda bulunan nüsha ile yazı ve satır sayısı gibi benzerliklerden dolayı bu nüshanın birinci cildi olma ihtimali yüksektir.⁸⁹

Arşiv No: 68Yq	İstinsah Tarihi: yok	Müstensih: yok	Yazı Türü: Talik
Boyut: 306 x 203 (240 x 107) mm.		Yaprak Sayısı: 709	Satır Sayısı; 27

Sonuç

Müstakîm-zâde Süleymân Sa'deddîn, Osmanlı'da eğitim sisteminin bozulmaya yüz tuttuğu, ilmî ve edebî gerilemenin başladığı XVIII. yüzyılda yaşamış önemli bir âlimdir. Farklı disiplinlerde eser telif eden Müstakîm-zâde, özellikle yazdığı biyografik ve tasavvufî eserler ile öne çıkmaktadır. İyi bir eğitim alan Müstakîm-zâde, tasavvufî ve ilmî icâzetnâmeler gibi lûgat ilmindeki icâzetnâmesini de Mehmed Emîn-i Tokâdî'den almıştır.

Tercüme-i Kânûnu'l-edeb, Hubeys et-Tiflîsî'nin telif ettiği *Kânûnu'l-edeb* adlı Arapça – Farsça iki dilli olan sözlüğe Müstakîm-zâde'nin yapmış olduğu Türkçe tercüme ile üç dilli ansiklopedik mahiyette bir sözlüktür.

⁸⁷http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=m%C3%BCstakimzade&rw=96&isd=true# (Erişim: 12 Ekim 2020)

⁸⁸ Efraim Wust, *Catalogue of the Arabic, Persian, and Turkish Manuscripts of the Yahuda Yahuda Collection of the National Library of Israel* volume 2, N1 Brill, (2020), 267-68.

⁸⁹ <https://catalog.princeton.edu/catalog/5125504> (12 Ekim 2017)

Tercüme-i Kânûnu'l-edeb'in yedi nüshası tespit edilmiştir. Bunlar; Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı Reşid Efendi, Esad Efendi, Murad Molla, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan iki nüsha, Princeton ve Yahuda Abraham Shalom nüshalarıdır.

Müstakîm-zâde, eseri, Mir Mehmed Nûrî'nin isteği üzerine tercüme etmiştir. Tercümeyle 1183/1768 yılında başlamış 1192 yılında tamamlamıştır. Ayrıca bazı varaklarda, eseri daha sonraları tekrar gözden geçirdiğine dair ifadeler rastlanmıştır.

Çok iyi düzeyde Arapça ve Farsça bilen Müstakîm-zâde, Tiflîsî'nin hata ettiği yerlerde veya uygun bağlamlarda kendi görüşlerini "fağîr derim ki" diyerek açıklamakta; bazen kendi görüşlerini desteklemek için diğer eserlerden örnekler vermekte bazen de bu eserlerde verilen bilgiyi eleştirmektedir. Özellikle *Vânkulu Lüğatı* ve *Ahterî*'ye yönelik eleştirileri fazladır.

Müstakîm-zâde yapmış olduğu tercümede kelimeleri açıklarken verdiği detaylı bilgiler ile eseri ansiklopedik mahiyete bürümüştür. Zira tercümede, tarihî bilgilerin yanısıra coğrafya, temel islâmî ilimler, felsefe, edebiyat ve diğer alanlarda çok sayıda konu işlenmiştir.

Tercüme-i Kânûnu'l-edeb Anadolu'da yazılmış üç dilli mensûr birkaç sözlükten biridir. Ancak son harfe göre tertip edilmesi itibarıyla alanında yazılmış tek sözlüktür. Eseri tercüme eden Müstakîm-zâde'nin sıradan bir mütercim olmayıp lügat ilminde icâzetnâme sahibi olması, esere ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. 12 Cilt, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1275.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-muşannifin*. İstanbul: Matba'a-i Behiyye, 1951.
- Bahar, Muhammed Takî. *Sebk-şinâsi*. 2 cilt. Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebîr, 1370.
- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 cilt. İstanbul: Yedigün Yayınları, 1948.
- Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Matbaa- Âmire, 1303.
- Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*. 5 Cilt, Leiden: 1937.
- Efraim Wust, Catalogue of the Arabic, Persian, and Turkish Manuscripts of the Yahuda Yahuda Collection of the National Library of Israel volume 2, N1 Brill, (2020), 267-68.
- Haskan Mehmet Mermi. *Eyüp Sultan Tarihi*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 1/346.
- Hızır b. İbrâhim Bevârihî. *Kâmilü't-ta'bîr Tercümesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, A-9577, 1a-582b.
- İncebilir, Uğur. Müstakîm-zâde'nin Tuhfetü'l-Merâm İsimli Eserinin Tahkîk ve Tahlîli. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/ 268-270, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-'Arabî, 1396.
- Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vuşûl ilâ Tabakâti'l-fuğûl*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1b-577a.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*. Beyrut: Müeessetü'r-Risâle, 1993.
- Mahfûz, Hüseyin Ali. "Âsârü Hubeyş et-Tiflîsî", *Mecelletü Mecme'u'l-lugati'l-'Arabiyyeti bi-Dımaşk* (1975), 392-406.
- Muallim Nâci. *Esâmî*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308.

- Münzevî, Ali Naki. *Ferhâng-hâ-yi Fârsî be-'Arabî*. Tahran: Çaphâne-i Dânişgâh, 1959.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin. *Mecelletü'n-nisâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628, 1b-472a.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin. *Şerh-i Dîvân-ı Hazreti 'Ali*. Bulâk: Dâru't-tibâati'l-kâine 1839.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin. *Tuhfe-i Hattâtîn*. nşr. İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl İstanbul: Türk Tarih Encümeni Neşriyatı, 1928.
- Müstakîm-zade, *Nusret-i Mübtedi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 66b-84b.
- Müstakîm-zade, *Şerh-i İbârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1b-125a.
- Müstakîm-zâde, *Tercüme-i Kânûnu'l-edeb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1b-281b.
- Nesimov, Elnur. *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2. Basım, 2016.
- Öztürk, Ali. *Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî'nin Hz. Ali Dîvânı Tercümesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Poyraz, Mevlüt. "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", *Akademik-Uş*, 2/1 (2018), 70-71.
- Riyâhî, Muhammed Emîn. "Tiflîsî Pişâheng-i Fârsî Nivîsî Der Diyâr-ı Rûm". *Mecelle-i Âyende* 7/ 8, 620-625.
- Safa, Zebîhu'llâh. *Târîh-i Edebiyât der Îrân*. 3 cilt. İsfahan: Firdevs Yayınları, 1398.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *Kâmilu't-ta'bir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1b-167a.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *Beyânü's-sınâ'ât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1b-99a.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *et-Telhîs fi'l-lâli'l-Kurân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 85b-86a.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *Kânûnu'l-edeb*, thk. Gulâmırza Tâhir. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1350.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *Kânûnu'l-edeb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 1b-398b.
- Tiflîsî, Ebu'l-Fazl Hubeyş b. İbrahim b. Muhammed. *Takvîmu'l-edviye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1b-92b.
- Usta, Muhiddin. *Tabîb-zâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Uzun, Adem. "İslam ve Bilim Tarihinde Sözlükçülük: Hubeyş Tiflîsî'nin Kânûnu'l-Edeb Adlı Arapça-Farsça Sözlüğü" *ERDEM*, 77, (Aralık 2019), 151-178. DOI: 10.32704/erdem.656902
- Yılmaz, Ahmet vd. "Müstakîm-zâde'nin Terkîb-i Bendî" *Marife*, 19/2, (2019), 617-636.
- Yılmaz, Ahmet. *Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâbı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.